

Ceviz K6lg6sinin Nađlı

Əkr6m Əylisli

© Əylisd6n Əylis6c6n. aşıođlu. Bakı, 2000

I

Buzbulaq qıř uzunu o q6d6r darıxmıřdı ki, yazqabađı N6sir M66llimin—arvadı S6s6nb6rl6, in6yi, qoyun-keisi, toyuq-c6c6si, har-hacarı—b6t6n varitadıyla ıđnag6ld6n h6miř6lik yıđıřıb g6lm6yi k6ndd6 6m6lli-bařlı hadis6 kimi qarřılındı.

N6sir m66llim qırx il 6nv6l (toy el6yib evl6nm6yinin h6l6 he bir ayı da tamam olmamıř) arvadı S6s6nb6ri d6 g6t6r6b Buzbulaqdan ıxmıřdı, dumanı-iskini bařının 6st6nd6n he vaxt 6skik olmayan uzaq dađ k6ndi ıđnag6ld6 qırx il m66llimlik el6miřdi. İndi d6, m6lum m6s6l6dir ki, pensiyaya ıxdıđına g6r6, yıđıřıb h6miř6lik 6z d6d6-baba yurduna g6lmiřdi.

N6sir m66llimin Buzbulaqdakı d6d6-baba evi kifay6t q6d6r saf qalmıřdı, yaxřı qalmıřdı. Ona g6r6 ki, qonřusu Molla M6cnun bu evd6 ne6 ill6r barama saxlamıřdı, evin damına-divarına h6miř6 baxmıřdı.

T6z6 yerd6 yerb6yer olub rahatlanandan sonra g6nl6rin bir g6n6 N6sir m66llim s6h6r tezd6n beli g6t6r6b, h6y6ti bell6m6y6 bařladı. Bir bel, iki bel... 66nc6 bel h6l6 torpađın canına yeritm6miř, N6sir m66llim bird6n-bir6 tamam h6v6sd6n d6řd6; bařını qaldırıb g6y6 baxdı v6 o g6yd6n N6sir m66llimin he xořu g6lm6di. Ancaq N6sir m66llimin xořuna g6lm6y6n g6y6n 6z6 deyildi, uca q6ddi-qam6ti v6 iri budaqları il6 o g6y6n az qala yarısını ađzına almıř n6h6ng ceviz ađacıydı: ř6k6r kiřinin k6ndd6 adnan deyil6n cevizi!.. Ađac N6sir m66llimin evinin dal t6r6find6ydi. Damın dalından 6z6ařađı, 6z6yuxarı k66 gedirdi v6 o ađac da el6 ř6k6r kiřinin k6p6 divarının dibind6n – řax6li, qollu-budaqlı - g6y6n 6z6n6 qalxmıřdı. 6g6r o yek6likd6 q6l6m6, inar, ya bařqa bir ađac olsaydı, n6 vardı ki? El6 m6sib6t d6 o ađacın ceviz olmađındaydı. Bir yer6 ki, cevizin k6lg6si d6řd6, dem6k o yerin iři bitdi. Orda n6 6kirs6n 6k, xeyri yoxdur: ya 6m6l6 g6lm6y6c6k, ya da lap 6m6l6 g6ls6 d6, ceviz k6lg6sində 6kil6n řeyin he bir tamı-zadı olmayacaq. İst6yirs6n, lobyanoxud 6k, ist6yirs6n, Allahın lap acı sođanını 6k. Ceviz k6lg6sində yetiř6n meyv6 is6 Buzbulaqda he vaxt m6sr6fli meyv6 sayılmamıřdı.

Qanı qaralmış Nəsir müəllim bel sapının ucunu çənəsinə dirəyib fikrə getdi. Onun Buzbulaqda olmadığı qırx ildə o ceviz söhbəti qırx ilin söhbəti deyildi, lap köhnənin söhbətiydi. O ağacın söhbəti Nəsir müəllimin, hələ lap körpəlikdən, bir növ canına hopmuşdu, sümüyünə yerimişdi. Elə indicə, ikicə bel vurduğu torpaqdan da, görünür, Nəsir müəllimin qulağına o ağacın barəsində nəşə bir səs-səda dəymişdi, yəni torpaq da bu barədə eşidib-bildiyindən Nəsir müəllimə nəşə demişdi, yoxsa o torpağı cəmisini ikicə bel ağzı qədərində qurdalayan kimi, niyə Nəsir müəllimin əl-qolu birdən-birə yanına düşməliydi.

Bel sapının ucunu çənəsinə dirəyib durduğu bir neçə saniyənin içində Nəsir müəllim elə bil tək özünün yox, lap uzaq əcdadlarının da bu kənddə keçən ömrünün bütün yaz və payız aylarını bir-bir xəyalından keçirdi, çünki dünya xəlvə olandan hər yaz, hər payız o ceviz ağacının söhbəti də bu kənddə həmişə olmuşdu: yazda—hələ ceviz yarpaqlamamış, payızda—cevizin yarpağı tökülən kimi. Söhbət lap qızıqıb, dava-dalaş həddinə yetişəndə o cevizin bir budağı aşağıdan kəsilmişdi, sonra başqa bir budaq böyüyüb bu həyatə yenə kölgə salmışdı və o söhbət təzələnmişdi, yenidən qızıqmağa başlamışdı.

İndi, Şükür kişinin cevizi hələ təzə-təzə yarpaqlayırdı. Aşağıdan budaqları kəsildikcə ağac boy verib, dikinə getmişdi. Bu hündürlükdə ceviz ağacı yəqin ki, bütün bu mahalda heç yerdə yox idi.

Eyvandan qabağında samovarı alışıdır-alışıdır, ərinin hərəkətlərinə bayaqdan bəri göz qoyan Süsənbər—Nəsir müəllim beli yerə tullayıb, birdən-birə bayıra hücum çəkəndə—o saatca hər şeyi başa düşdü. Bildi ki, o cevizin başına bu gün mütləq nəşə bir iş gəlməlidir, çünki Süsənbər ərinin xasiyyətinə yaxşı bələd idi. O yürüşlə ki, Nəsir müəllim həyatdən çıxmışdı, deməli, bu gün bu dünyada nəşə dəyişməliydi.

Min ilin qonşusu Şükür kişinin küçə qapısını Nəsir müəllim ayağı ilə vurub açdı. Yaşı yüzü keçmiş Şükür kişi iki otağın arasındakı alaqranlıq dəhlizdə—o dünya ilə bu dünyanın düz ortasında—paltarlıca uzanıb üç yaşlı uşaq kimi mışıl-mışıl yatırdı. Nəsir müəllim bir istədi gedib sonra gəlsin. Ancaq qorxdı ki, vaxt keçsə, birdən həvəsi, qətiyyəti azalar.

—Şükür dayı, a Şükür dayı!—Nəsir müəllim elə ucadan çağırırdı ki, elə bil Şükür kişi bu dünya ilə o dünya arasında yox, elə o dünyanın lap göbəyində uzanıb yatırdı.

Şükür kişi gözlərini açıb, nəşə dedi. Ancaq o sözdən Nəsir müəllim heç nə başa düşmədi. Qoca yenə gözlərini yumdu.

—Dur, a kişi! Dur görüm... Səhərdi e, Şükür dayı. Dur çay içək, çörək yeyək.

Bu yerdə Süsənbər də özünü yetirdi.

—Vay, vay, vay, yazıq kişi!—dedi.—Bu yorğan-döşəkdə insan yatar? Bə qızı Raziyə görəsən niyə baxmır buna?

Şükür kişi gözlərini açmasa da, yenə içindən bir qəribə səs çıxartdı:

—Ətses... Sissə...

—Bu nə deyir, Süsənbər?—Nəsir müəllim soruşdu.

—Deyir: ət istəyirəm.—Süsənbər o dünya ilə bu dünyanın arasındakı dil üzrə bir nömrəli mütəxəssis kimi, çox arxayın cavab verdi.

—Xoruzun birini kəsərəm, bişirərsən bu gün.—Bunu Nəsir müəllim (bu dünyada) astadan, Süsənbərə dedi. Sonra sözünü “o dünya”da çatdırmaq üçün yenə səsini qaldırdı.—Hələ dur bir çay içək, a Şükür dayı. Günortaya ət də olacaq.

Şükür kişi gözlərini açdı. Hansı dünyada olduğunu bir o qədər yaxşı kəsdirə bilməsə də, hər halda gözlərini təzədən yummadı. Çəşqin, ağzıaçıla bir vəziyyətdə əvvəl Nəsir müəllimin sir-sifətinə tamaşa elədi, sonra Süsənbərə baxdı və o Süsənbərə baxa-baxa da Şükür kişinin körpəliyi yadına düşdü: yaşı yüzü ötmüş qoca, körpəcə uşaq kimi, birdən için-için ağlamağa başladı.

—Ətsess... Sissə...

—İndi nə deyir?—Nəsir müəllim “tərcüməçinin” köməyinə yenə ehtiyac hiss elədi.

—Elə onu deyir. Deyir: ət istəyirəm.

—Belə lap əccəb eləyirsən!—Bunu Nəsir müəllim bir qəribə coşqun fərəh içində dedi.—Bu saat xoruzu kəsəcəyəm, suyunnan bir kasa vuracaqsan bədənə. İstəsən, lap toğlu da kəsərəm sənün üçün... Bir yerinnən dur görüm hələ. Ay malades! Sən lap spartsmənsənmiş ki, Şükür kişi, özü də lap vişisindən!

Şükür kişi Nəsir müəllimin köməyi ilə qalxıb oturdu və yenə, südəmər uşaq anasına baxan kimi, umsuq-umsuq Süsənbərə baxdı.

—Bəs qızın Raziyə baxmır sənə, Şükür dayı?—Süsənbər soruşdu və soruşmağına peşman oldu, çünki qızının adını eşidəndə Şükür kişi elə bir ağlamaq başladı ki, bayaqkı ağlamağı bunun yanında çox-çox şükürlü idi.

—Sən yeri, çay-çörəyi hazırla gətir bura.—Nəsir müəllim Süsənbərə dedi.—Sən də, qonşu, bir toxta görək. Qocalıq, bilirəm, sarsaq şeydi. Ancaq day neyləmək olar? Allahın özü belə hörüb bu dünyanın binasını.

Süsənbər çay-çörəyi gətirənəcən Nəsir müəllim həyat-bacanı, eninə-uzununa, bir neçə dəfə dolanıb, çox asanlıqla bu nəticəyə gəldi ki, qızı Raziyə Şükür kişiylə elə hər cəhətdən pis baxır, yaxşı baxmır. Həyatın günəvər yerlərində bildir əkilən kartof, lobya, soğan və noxud kərdilərinin elə görkəmindən də məlum idi ki, burada kərki-külə işinə baxan ya naşı adamdır, ya da pintinin, “xalturşikin” lap yekəsindəndir. Nəsir müəllim fikirləşdi ki, əgər Şükür kişi cevizin kəsilməyinə razı olsa, bu həyatı əkib-becərməyin bütün əziyyətini o

öz boynuna götürər və burada elə bir təsərrüfat yaradar ki, onun məhsulu Şükür kişinin o cevizdən götürdüyü mənfəəti birə beş qat artıq eləyər. Nəsir müəllimin haqq-hesabına görə, pulun elə indiki bu ölü vaxtında da ceviz Şükür kişiyə ildə lap uzağı iki min manat gəlir gətirə bilərdi, həyətdən isə, əgər torpağa əməlli can qoysan, ildə azı üç-dörd min manatlıq mənfəət götürmək olardı. Əlbəttə, cevizin indi kölgə saldığı məsrəfsiz yerləri də əkmək şərti ilə... Şükür kişinin həyatından da o cevizə xeyli tamaşa eləyəndən sonra, Nəsir müəllim bir daha əmin oldu ki, kölgə əsasən o tərəfi—yəni Nəsir müəllimin həyatını tutur. Bunu Nəsir müəllim dünyanın ən böyük ədalətsizliyi hesab elədi və özünü möhkəm-möhkəm inandırdı ki, lap elə bu dünyada ədaləti azdan-çoxdan bərpa eləməyin xatirinə də olsa, Şükür kişinin ceviz ağacının başını mütləq əkmək lazımdır.

Şükür kişini bişirib haqq yoluna gətirmək üçün, çörək əsnasında, Nəsir müəllim söhbəti çox hərləyib-fırlayıb, bəşər diplomatiyasının bir kənd müəlliminə məlum olan bütün hoqqalarını, fəndlərini işə saldı, ancaq, sən demə, buna heç bir ehtiyac yox imiş.

—Kəs, at o yana.—Yeməkdən sonra əhvalı tamam dəyişmiş Şükür kişi bunu elə sakit, elə rahat dedi ki, elə bil Nəsir müəllim o yekəlikdə cevizi yox, hansı bir qələmədən, söyüddənsə bir nazik şiv kəsməyə hazırlaşdı.

Ordan qayıdan kimi Nəsir müəllim əvvəl xoruzu xıxlayıb kəsdi. Sonra, Çiğnagüldən gətirdiyi alətlərin içindən nacağı (kiçik baltanı) və buşqunu (əl mişarını) tapıb çıxartdı. Alətlərin hər ikisinin saz olmağı Nəsir müəllimi bir az da sevindirdi, ruhlandırdı. Ancaq Nəsir müəllimin məqsədi elə bu saat işə girişmək deyildi. Nəsir müəllim sabahki günü görən adam idi. Bilirdi ki, tək Şükür kişinin razılığı ilə iş bitmir. Ağzıgöyçəklər sonra deyə bilirlər ki, Nəsir müəllim tovlayıb Şükür kişini, onun qocalığından, ağılının seyrəkliyindən istifadə eləyib. Buna görə də Nəsir müəllim tez paltarını dəyişib, yenə ildırım sürətilə həyətdən çıxdı və qarıdan xeyli aralanandan sonra, küçənin bir yerindən, ucadan qışqırıb Süsənbərə “hava xətti ilə” belə bir qısa məlumat göndərirdi ki, bəs:

—Kənd sovetinə dəyirəm, gəlim!

Kənd sovetinin həndəvərinə yaxınlaşanacan Nəsir müəllim qırğı kimi gedirdi. Çataçatda addımlarını yavaşıtırdı. Gördü ki, hələ çox tezdür, hələ heç dükan da açılmayıb. Bircə çayxana açıq idi, özü də çayçı—General Cəfər samovara hələ indi-indi su töküdü. O “generaldan” savayı o həndəvərdə insan naminə gözə dəyən bir də Pəsmis Quluydu. Pəsmis Qulu çayxanadan bir qədər aralıda, əllərini arxasında cütləyib—çox amiranə bir görkəmdə—göyə baxa-baxa və öz-özünə danışa-danışa o baş bu başa gedib gəlirdi. Qulunu orda görəndə Nəsir müəllim istədi geri qayıtsın, çünki “Pəsmis” dediyin Buzbulaqda, heç şübhəsiz, “pessimist” demək idi və səhərin bu vədəsində belə bir adamın girinə keçmək xüsusən bu gün Nəsir müəllimə heç sərf eləməirdi. Qulu ilə Nəsir müəllim təxminən bir yaşda olardılar. Ancaq Nəsir müəllimin Çiğnagüldə müəllimlik elədiyi qırx ildə bu adam elə bil heç dəyişməmişdi. Əli dalında yeriməyində, yeri-yeri göyə

baxmağında, göyə baxa-baxa öz-özünə danışmağında və bu dünyanın işləri barədə pis-pis peyğəmbərlik eləməyində—Qulu elə həmin Quluydu.

Nəsir müəllimin baxtı orda gətirdi ki, o, hələ Qulunun yanına çatmamış, poçtun müdiri Allahqulu böyürdən tapılıb çıxdı.

—Belə tezdən-tezdən xeyir ola, Nəsir müəllim?

—Kənd sovetində işim var.

—Nədi ki? Şikayətdi?—Poçt müdiri zarafatla dedi, çünki indiki zəmanədə kim idi kənd sovetinə şikayətə gedən.

—Bir iş var, məsləhət eləyəcəyəm. Bunnar havaxt gəlir işə?

—Katib səkkizdə gəlir, sədir—doqquzda. İndi neçədir?—Allahqulu saatına baxdı və öz idarəsinin qapısını açmağa düz vaxtında gəlməyindən aşkar həzz ala-ala:—Yeddiyə üç dəqiqə qalır,—dedi.

Söhbət eləyə-eləyə Pəsmis Qulunun yanından xata-balasız ötüb keçdilər. Poçtun qapısına çatanda Nəsir müəllim qət elədi ki, Şükür kişinin cevizi barədə elə Allahqulunun özü ilə məsləhətləşsin, çünki dayanıb kənd sovetinin binasına iki saat qaravul çəkmək hər hövsələ sahibinin işi deyildi.

Nəsir müəllimi kənd sovetinə gətirən məsələnin nə məsələ olduğunu poçt müdiri çox tez başa düşdü, ancaq onun ağzını açıb söz deməyi yaman uzun çəkdi. O sözü deyənəcən Allahqulu bir müddət yalandan ciblərini eşlədi: guya poçtun qapısının açarını axtarırdı, bir müddət o başda—göyə baxa-baxa gəzinən Pəsmis Quluya tamaşa elədi, Pəsmis Qulunun bayaqdan mənalı-mənalı seyr etdiyi o göyü də öz gözlərilə yaxşı-yaxşı müayinə eləyəndən sonra Allahqulu, nəhayət, Nəsir müəllimin üzünə baxdı.

—Ə, bə heyfdi axı, Nəsir müəllim,—dedi.—Günahdı e, vallah!

—Alçaq-alçaq danışma!—Durduğu yerdə birdən-birə bu təhər hirslənməyi Nəsir müəllimin özünə də qəribə gəlirdi. Ancaq nəyə görə hirsləndiyini Nəsir müəllim yaxşı bilirdi:—Heyfdi, günahdı—bu kənddə iti də vursan eynən belə deyəcəkdi. Guya Nəsir müəllimin həyəti heyif deyildi. Guya o cevizin—az qala Nuh dövründən—o həyətdə vurduğu ziyanın günaha-zada heç bir dəxli yox idi... Allahqulunu səhər-səhər o cür acılamaqda Nəsir müəllimin, güman ki, öz içindəki “akkumlyatoru” normal vəziyyətdə saxlamaq niyyəti də vardı. Yəni: o cevizin kəsilməyinin haqq işi olduğunu bu dəfə (lap əvvəldən!) heç kəsin və heç nəyin ayağına verməmək, bu məsələ barəsində Buzbulağın köhnə, çürük, nadan fəlsəfəsinə qarşı axıracan mərd-mərdənə sinə gərmək və (ən əsası) bu işdə heç nəyin xatirinə heç bir yumşaqılıq, zəiflik-zad göstərməmək... Bundan əlavə, ağaca pərəstiş eləməkdə Buzbulağın elə öz köhnə xasiyyətində qalmağı da Nəsir müəllimin bu təhər qəfildən əsəbiləşməyində səbəb ola bilərdi, çünki onun qırx il müəllimlik elədiyi Çığnagüldə hər nə olsa, hər halda ağac-budağa sitayiş yerli-dibli yox idi.

—Çox sağ ol. Hörmətin artıq olsun!—Poçt müdiri, Nəsir müəllimin o hirsli sözlərinin müqabilində deyək ki, “mədəni şəkildə”—elə bunuca dedi. Açdığı qapını bərkdən Nəsir müəllimin üzünə çırpıb, içəri keçdi.

Nəsir müəllim—olduqca acınacaqlı bir görkəmdə poçtun qapısından aralandı. Kənd sovetinin idarəsi qabağında bir anlığa ayaq saxladı və elə o bir anın içində də bu qərara gəldi ki, o ceviz ağacının barəsində day heç kəsə heç nə deməsin. Raziyyəyə başdansaovdu xəbər göndərrib, elə bu gün işə girişmək lazım idi. Camaatın ağzını yummaq onsuz da mümkün olan şey deyildi. Lap Allahın özü göydən düşüb, bu məsələdə Nəsir müəllimin haqlı olduğunu öz dili ilə desəydi də, yenə küncdə-bucaqda dedi-qodu eləyən beş-on nanəcib mütləq tapılacaqdı...

Elə bil dumduru göy üzündə də nəsə ciddi bir nöqsan tapıb, dodağının altında fasiləsiz donquldana-donquldana gəzişməyində olan Pəsmis Quluya da gözücu nəzər yetirəndən sonra Nəsir müəllim idarənin qabağından qətiyyətlə uzaqlaşdı. Özünü evə yetirib, Süsənbəri Yuxarı Məhəlləyə—Raziyyənin yanına göndərmək istəyirdi. Yolda rastına bir üzüyola uşaq çıxdı. Və o uşaq vur-tut yarımca saatın içində bir üzüyola Raziyyədən belə bir ikibaşlı xəbər gətirdi ki, bəs: *dədəmin cevizin kəsən qoy onun çörəyin də versin.*

Raziyyənin—xalis Buzbulaq üslubunda göndərdiyi ultimatumabənzər bu cavabdan, əvvəl Nəsir müəllim bir qədər xoflanan kimi oldu. Ancaq bu xof çox çəkmədi. Nəsir müəllim özü üçün birdən yəqin elədi ki, Raziyyənin cavabında qorxulu bir şey varsa, o da elə o cavabın məhz üslubundadır. Buzbulağın suyu, havası qədər köhnə və tanış bu “üslubun” məğzində-mayasında xoflanmalı heç bir şey olmadığını ömründə ilk dəfə belə aydın və aşkar dərk eləməyi Nəsir müəllimi həтта bir xeyli sevindirdi də. Nəsir müəllim şüurunda bir qəribə aydınlıq, canında, qol-qıçında yeni güc-qüvvət hiss elədi. Qalın doğanaq ipini belinə sarıya-sarıya, Raziyyənin ünvanına:

—Nə olar, qoy sən deyən olsun!—dedi.—Verrəm kişinin çörəyin. Lap, yesə, üç öynə xörəyin də bişirtdirib verrəm. Guya ki, nəymiş yüz yaşlı kişinin yeməyi. Qoy yesin, nə qədər yeyə bilir. Elə billəm, dədəm Məşədihəsən hələ ölmüyüb, sağdı... Ya Allah, ya Məhəmməd, ya Əli!..—Bu sözləri Nəsir müəllim nacağı da iplə yaxşı-yaxşı belinə bərkidəndən sonra üzünü Süsənbərə tutub dedi.

—Allah köməyin olsun!—Ərinin, sinninin bu vaxtında, o boyda ceviz ağacına çıxmağına ürəyində heç cür razı olmasa da, Nəsir müəllimin xasiyyətinə yaxşı bələd olan Süsənbərin dildə yalnız bu sözləri deməyə əlacı qaldı.

Yaşı yetmişə haqladığına baxmayaraq, Nəsir müəllim bir göz qırpımında ağacın təpəsinə dırmaşdı. Cevizin budaqlarını yuxarıdan bir-bir qırıb təkə-təkə addım-addım üzəşəği gəlirdi. Özü də bacardıqca budaqları ucdan, xırda-xırda kəsirdi ki, o budaqlar yerə düşəndə onlardan dama-divara, Şükür kişinin əyrim-üyrüm alçasına, əriyinə, albuxarasına və cevizin hündəvərindəki digər həyət-bacanın ağac-budağına heç bir xətər-

filan toxunmasın. Və Nəsir müəllimin, bir təssərrüfatçı kimi, böyük ustalığının sayəsində o budaqlar əsasən küçəyə tökülürdü. Budaqları əvvəl Süsənbər—tək canına—bir-bir, iki-iki daşıyıb Şükür kişinin damının dalındakı boş yerə yığırdı. Sonra məhəllədən dörd-beş uşaq da tapılıb könüllü surətdə işə qoşuldu: Süsənbər evə—çay-çörək işinə baxmağa getdi. Şükür kişinin özü isə bir qəribə kef içindəydi. Eyvanın qabağında oturub, üz-gözündən nur yağa-yağa kardan düşmüş gözlərilə uzaqdan görə bilmədiyi ceviz ağacına—öz aləmində—böyük maraqla tamaşa eləyirdi. Cevizin hər budağı qopub şaqqıltı ilə yerə düşəndə qoca “esse” deyib, toy qaydası sevinclə çəpik çalırdı və onun üz-gözünün nuru bu zaman daha da çoxalırdı.

Günorta yeməyinin vaxtınacan Nəsir müəllim cevizin yaşıl kütləsinin az qala axırına çıxmışdı. Çılpaq budaqlar olduqca pərakəndə bir şəkildə, haça-haçə göyə uzalı qalmışdı və o budaqlar—aralıqdan—hansısa əfsanəvi bir yabanın, ya çəngəlin uzun dişlərinə bənzəyirdi.

İkiillik ətli-canlı xoruzun bir qazan şorbasından Süsənbər əvvəl bir iri boşbaq çəkib Şükür kişinin qabağına qoydu. Şükür kişi quru təndir lavaşını xörəyə doğrayıb, axıracan ləzzətlə yedi və hələ bundan sonra da bir müddət gözünü xörək qazanından ayıra bilmədi. Kim bilir, bəlkə elə o xörəyin iyinə görə cevizin budaqlarını daşımaqda Süsənbərin köməyinə gələn dörd uşağın dördü də o xörəkdən doyunca yedi. Üstəlik, ətin yumşaq yerindən hələ bir-iki tikə də Şükür kişinin şam yeməyinə qaldı.

Nəsir müəllim xörəyə əl vurmadı. Yeddi-səkkiz stəkan çayı dalbadal içib, yanğısını söndürəndən sonra Süsənbərin süfrəyə qoyduğu pendirdən bir qırıq ağzına atıb, təzədən ağaca dırmaşdı.

II

Ömründə bundan ləzzətli bir iş görməyi Nəsir müəllimin yadına gəlmirdi. Əlindəki nacaq da elə bil Koroğlunun misri qılıncına dönmüşdü: Nəsir müəllim o nacağı qaldırıb saldıqca cevizin irili-xırdalı budaqları sanki öz-özünə şaqqaşaq qırılıb tökülürdü və o ağacdan qopan hər budaqla birgə elə bil Nəsir müəllimin canından bir azar, bir ağırı qopub düşürdü—ömründə bu qədər rahat, bu qədər yüngül olmağı da onun yadına gəlmirdi.

O ağacı kəsdiyinə görə hələ ki, Nəsir müəllimə “heyifdi,” “günahdı” deyən yox idi. Yoldan gəlib keçənlərin hamısı—Allah qüvvət versin,—deyirdi və ayaq saxlamadan ötüb gedirdi. Ceviz ağacında adam danışdırmaq Buzbulaqda lap əyyami-qədimdən böyük qanacaqsızlıq hesab olunurdu, çünki ceviz ağacı alça, ərik, badam ağacı deyildi—ordən düşməyin nəticəsi ya ölüm, ya ömürlük şikəstlik idi. Ceviz ağacına çıxan adamın fikrini yayındırmağın xalis heyvanlıq olduğunu bu kənddə—uşaqdan böyüyücən hamının bilməyi Nəsir müəllimə də yaxşı məlum idi. Bununla belə, ağacın kəsilməyini camaatın bu qədər səs-səmirsiz qarşılamağı Nəsir müəllimə bir Allah bilir ki, nə qədər ləzzət verirdi. Qırx il qürbətdə yaşayan Nəsir müəllimin ürəyində öz kəndinin camaatına birdən-birə bir

qəribə—o çağacan heç vaxt hiss eləmədiyi—mehr-məhəbbət oyanmışdı. Nəsir müəllimi o ağacın başında şirə-pələngə döndərən ola bilər ki, bir də o məhəbbət idi. Ancaq uzun illərin ayrılığından sonra bu səhər ikicə bel vurduğu o torpaqdan—bu saat, o cevizin başında—Nəsir müəllimin qoluna-qıçına gələn güc-qüvvədə məşhur Antey əhvalatından da açıq-aşkar nəşə vardı, yəni o güc-qüvvə Nəsir müəllimin qol-qıçına əsasən yerdən, torpaqdan gəlirdi—daha doğrusu, öz həyatından. Ağacı həvəslə kəsməkdə ikən—xəyalında—Nəsir müəllim eyni zamanda həm o həyətdə lobyaya arxı çəkirdi, həm də o arxaların boyunca çadır-çadır düzülən lobyaya kollarından sallanan salxım-salxım lobyaya ləzzətlə tamaşa eləyirdi. O həyətin hələ əkilməmiş yoncası—Nəsir müəllimin xəyalında—kəsdiyi cevizin təzə-tər yaz yarpağından da yaşıl idi və Nəsir müəllimin hələ əkmədiyi şaftalı ağaclarının az qala şirəsi süzülən iri-iri meyvəsindən o yaşıl yoncanın üstünə çəhrayı işıq düşmüşdü... Yalnız Raziyəni yadına salandan-salana Nəsir müəllimin bu xoş əhvalı arabir dəyişirdi. Canındakı hədsiz həvəsin hesabına hələlik hiss eləmədiyi fiziki yorğunluq hərdən lap zor eləyəndə Nəsir müəllim öz aləmində o Raziyənin hətta səsinə də eşidirdi və qulağının heçdən aldandığı bu öləri məqamlarda Nəsir müəllimə elə gəlirdi ki, Raziyə haradasa ağac-budağın o tərəfində—yuxarı məhəllə ilə aşağı məhəllənin arasındakı yoldadır: Nəsir müəllim Raziyənin qışqıra-qışqıra, əl-qolunu ölçə-ölçə o yolla üzünə gəldiyini zənn eləyirdi. Belə vaxtlarda o, əl saxlayıb, kənddə eşidilməsi mümkün olan bütün səslərə diqqətlə qulaq asırdı və zənninin aldandığı hər dəfə bir yeni ləzzətlə yəqin eləyib, sevinə-sevinə işə girişirdi.

Ancaq o gün Raziyə o həndəvərdə görünmədi. O cevizin dibində, yol ağzında hər gecə yığışib mırt vurmağa öyrəşən arvadlar o gecə də ora topladı və onlar tez də dağılıdılar, çünki Süsənbər vaxt eləyib küçənin sil-süpür işinə baxa bilməmişdi—Şükür kişinin cevizinin altında—gecələr arvadların topladığı yer ceviz yarpağı və quru ceviz odunu ilə doluydu.

Ertəsi gün səhər-tezdən yenə Nəsir müəllim quş kimi ağaca dırmaşdı. Qolunda-qıçında, bütün əzalarında bir küt ağrı hiss eləyirdi, ancaq kefi saz idi, zehni, huşu-başı bəlkə dünənkindən də açıq idi.

Dünənki bir qab ət xörəyinin hesabına bu gün Nəsir müəllimdən də qabaq yuxudan durub, tezdən-tezdən üç yumurtanın qayğanağını həmzi-rabedən keçirən Şükür kişi kürəyini eyvanın dirəyinə söykəyib oturmuşdu: samovarın his basmış qarqara maşasını döşünə sıxıb, mizrab yerinə bir qırıq süpürgə çöpü ilə, öz aləmində güyə tar çalırdı.

Süsənbər iri su qazanını ocağın üstünə qoymuşdu—Şükür kişinin kirdən qatmaq bağlamış yorğan-döşəyinin mitilini söküb yumağa hazırlayırdı. Raziyədənsə hələ səş-səmir yox idi. Ancaq onun gəlməyinin qorxusu Süsənbərin də ürəyində dünəndən xısın-xısın dolanırdı. İndi isə, qazanın altını alışıdır-alışıdır Süsənbər elə bir hey boylanıb, küçə qarısına tərəf baxırdı: qorxurdu ki, Raziyə qarını taqqıltıyla açıb, haray-həşirlə içəri girəcək, su qazanını vurub aşıracaq, Nəsir müəllimi söyüb yamanlayacaq, dədəsinin həyatında elə bir qiyamət qoparacaq ki, bütün kənd tökülüb tamaşaya gələcək...

Amma Raziyə o gün də həndəvərdə görsənmədi.

Nəsir müəllim günorta yeməyindən vaz keçib, hələ günün batmağına xeyli qalmış cevizi gövdəyəcən boğazlaya bildi. (Sonra ağacın dibini dödr tərəfdən qazıb, kökləri balta ilə doğrayıb, gövdəni kök qarışıq həyətdən rədd eləmək fikrindəydi.)

Yerdəki yoğun budaqları iri mişarla doğramaq işinə Nəsir müəllim Süsənbərlə ikilikdə girişdi. Sonsuz olmağının, Nəsir müəllimi övladsız qoymağının xəcalətini illər uzununu canında xərçəng xəstəliyi kimi gizləncə gəzdirən Süsənbərin hər iş əlindən gəlirdi. O, övlad əvəzi, qardaş əvəzi, ən çətin işlərdə də həmişə Nəsir müəllimin dadına çatmışdı. O odunu əri ilə birgə axıracan doğramağa da bəlkə Süsənbərin səbri, qüvvəsi çatardı. Ancaq qonşu Molla Məcnun təsadüfən gəlib işin üstünə çıxdı, çarəsiz, könülsüz də olsa (mişar işi hər halda arvad işi deyildi) üzə düşüb, qonşuluq xatirinə və alicənablıq naminə mişarın bir ucundan yapışmalı oldu. Dünən Süsənbərə odun daşımaqda könüllü köməyə gələn məhəllə uşaqları da axşam-tərəfi işə qoşuldu. Hələ heç gün batmamış budaqların hamısı doğrandı və Şükür kişinin damının dalına yaş ceviz odunundan yekə bir tərə quruldu.

Hələ işiq ikən Süsənbər su qazanını bir də qızdırıb, bu dəfə Şükür kişinin çimməyi üçün hazırlıq gördü: yiyəsizlikdən, baxımsızlıqdan qapısının dəmiri, taxtası çürümüş təndirəşər yerini müxtəsər sahmana salıb, təndirə odun töküüb yandırdı ki, orada çimdiyi vaxt Şükür kişiyyə soyuq dəyməsin. Nəsir müəllim hardansa bir yastı daş tapıb gətirdi. Şükür kişini o daşın üstündə otuzdurub, elə o təndirin qırağındaca—ər-arvad—çimdirməyə başladılar...

Şükür kişi canına su dəydikcə—xoşhallanırdı və xoşhallana-xoşhallana nəyisə yadına salmaq istəyirdi. Daha doğrusu, Şükür kişinin özünün lığlanmış, lillənmiş yaddaşının bulanıq sularında ara-sıra balıq kimi batıb çıxan iki insan sifətini—iki qadın sürətini biri-birindən ayırmağa cəhd göstərirdi. Biri—anası Şayəstənin cavanlıq, gəlinlik sifətiydi. O sifətdə Şayəstə oğlu Şükürü yəqin ki, azı doxsan il bundan əvvəl çimdirmiş olardı. O biri sifət arvadı Kubranın sifətiydi. Kubra iyirmi il idi ki, ölmüşdü, deməli, onun da Şükür kişini çimdirməyi çoxdanın əhvaltıydı. Amma qızı Raziyənin sifəti, nədənsə, Şükür kişinin nəzərinə gəlmirdi, halbuki vur-tut altı-yeddi ay bundan qabaq son dəfə Şükür kişini məhz o Raziyə çimdirmişdi...

III

O cevizin dibində, yol ağzında hər gecə söhbətə yığışan arvadlar o gecə də ora yığışdı. Ancaq o arvadların söhbətə girişməyi bu dəfə yaman çətin oldu, çünki onların hər gecə oturduğu o yerin mənzərəsi tamam dəyişmişdi və elə bil o mənzərə dəyişdiyinə görə o arvadlar o cevizin dibində o çağacan elədikləri söhbətlərin mövzusunun da mütləq dəyişməliyidilər.

Başlarını aşağı salıb oturmuşdular. O cevizin yoxa çıxmış budağının-yarpağının-kölgəsinin yerindəki bir dünya boşluqdan Ayın işığı birbaşa arvadların oturduğu o yerə şığıyırdı. Və o arvadlar o Aya baxmaqdan deyəsən qorxurdular, çünki o cevizin dibindən Ayı heç vaxt o şəkildə görməmişdilər: o gecəki Ayın üzünü hamamdan təzəcə çıxmış, mütrüfcəsinə işaran kişi sifətinə yaman oxşayırdı, üstəlik hamamdan yenicə çıxan o “kişinin” mütrüfcəsinə işaran sifətinə elə bil bolluca ənlük-kirşan da yaxmışdılar. Və o gecə o arvadlar bəlkə bir də ona görə danışmağa söz tapmırdı ki, o “sifət” göyün tən ortasında eləcə işara-ışara arsız-arsız o arvadların düz gözünün içinə baxırdı və onların eləyəcəyi söhbəti, açıq-aşkar o da eşitmək istəyirdi.

Ayın o mütrüflüyü, şorgözlüyü birinci Cinni Cəbrayılın qızı Məşuqəni hövsələdən çıxartdı:

—Bu nədi: elə bil tumançaq oturmuşam!—dedi. Və ədəbsiz söyüş söyüb, üstəlik “ayıbını” da pis-pis qaşıya-qaşıya durub öz xarabasına üz qoydu.

Məşuqə küçənin o başında, döngədə gözdən itənəcən arvadlar dinməz-söyləməz onun arxasınca baxdılar. Və Məşuqənin gözdən itdiyi o döngədəki ev də elə bu vaxt Ceyranın qızı Bətülənin diqqətini özünə çəkdi. Rayonun “qəstinsəsində” gah gecə, gah gündüz növbəsində işləyən alverçi Nuriyənin evindən o gecə də işıq gəlmirdi. Ancaq küçəyə sarı bir cüt pəncərəsinin dümağ pərdələri Ayın işığında par-par parıldayırdı. Ceyranın qızı Bətülə o dümağ pərdələrə bir müddət heyran-heyran tamaşa elədi. Və o heyranlıq üz-gözündən hələ tamam çəkilib getməmiş, Bətülə o cevizin dibində hələ heç vaxt heç kəsin ağlına gəlməyən o təzə mövzunu da birdən kəşf eləyə bildi.

—O Nuriyyəni güllələmək lazımdı!—Bətülə o təzə mövzunu bu qorxunc sözlərlə başladı.

Arvadlar bərkdən gülüşdülər. Ona görə ki, onlar Ceyran qızı Bətülədən belə sözü heç gözləməmişdilər. Çünki Bətülə gecələr o cevizin dibinə mırt vurmağa yığışanların ən cavanıydı. Uşaq idi, axırıncı sinifdə oxusa da, hər halda hələ məktəbə-dərsə gedirdi.

—Baxarsız: day bu kənddə heç kəs uşaq doğmayacaq!—Bunu da Bətülə dedi. Amma necə dedisə, bu dəfə arvadlar gülüşmədilər, əksinə, özlərini yığışdırıb, Bətüləyə axıracan qulaq asmağa hazır olduqlarını sidqi-ürəkdən nümayiş etdirdilər. Və bundan xeyli fərhlənmiş Bətülə sevinə-sevinə söhbətinə davam elədi:—Heç bilirsiniz, o ifritə bu saat nə gətirib satır bu kənddə?..

Bu yerdə arvadların biri, nədənsə, dərinədən ah çəkdi.

—Pezelvativ!—Yəqin ki, təzəlikcə eşitdiyi bu “importnu” sözü Bətülə xüsusi fəxr ilə dedi.

—Palazfətir nədi?—Həmin o ah çəkən arvad qəmli-qəmli xəbər aldı.

—Palazfətir yox e, Pezelvativ!—Ah çəkən arvadın bisavadlığı on birinci sinif şagirdini xeyli təəccübləndirdi.—Rezindəndi də, püştək kimi şeydi. O olanda, ayıb olmasın, kişi neynəsə də arvadınnan uşağı olmur.

Bu dəfə arvadların hamısı birdən ah çəkdi, çünki onların yekdil əqidəsinə görə, Ceyranın qızı Bətülə belə şeyi heç cür bilməməliydi.

“Pezelvativ” əhvalatının dalınca arvadlar Məşuqənin beş-altı il əvvəl, guya Molla Məcnundan olan “bic” oğlunun söhbətinə başladılar. Burda, əslinə qalsa, təəccüblü bir şey yox idi: əgər söhbət əri ola-ola uşaq doğa bilməyən arvadlardan gədirdisə, əri olmaya-olmaya uşaq doğan Məşuqə o arvadların yadına mütləq düşməliydi. Ancaq bu söhbəti arvadlar, nədənsə, o cevizin bu dünyadan uçub getmiş bir dünya kölgəsinin yerindəki sehri çəkilməmiş işığa və o işığı göydən yerə səpələyən—əndamı, əndazəsi tamam dəyişmiş o Aya yaxşı-yaxşı baxandan sonra başladılar—guya o cevizin budağı-yarpağı-kölgəsi öz yerində olsaydı, o arvadlar Məşuqənin o uşağı doğmağının sirrini də heç vaxt açmayacaqdılar, o sirri, sirr olaraq, həmişəlik saxlayacaqdılar.

Sirr açıldı.

Nəsir müəllimin öz əli ilə gedər-gəlməzə gözdərdiyi o cevizin yoxa çıxmış kölgəsinin boş yerində o gecə arvadlar Məşuqənin beş-altı il əvvəl doğduğu o uşağın barəsində ilk dəfə müzakirə açdılar. Rayonun yol idarəsində elə-belə adlarını yazdırıb, əslində cürbəcür şübhəli işlərlə məşğul olan və ciblərində həmişə bıçaq gəzdirən, biri subay, biri evil—iki əmioğlunun—Elmanın və Telmanın adını da o arvadlar o gecə ilk dəfə qorxub-çəkinmədən dillərinə gətirdilər. Məşuqənin o, bic-bicəngə əmoğluların hər ikisi ilə “çaşka-loşka” olduğunu və uşağın məsələsi gerçəkləşəndə Elmanla Telmanın o işi bıçaq zoruna Molla Məcnunun boynuna qoyub, aradan çıxdığını o gecə, Ayın o gur işığında arvadlar, çoxdan sübut olunmuş fakt kimi, bir ağızdan təsdiqlədilər. Gecələr o cevizin dibində mırt vurmaqda bəlkə hamıdan çox “staji” olan—Molla Məcnunun qoca, qanuni arvadı Müşafərim də o əmoğluların gecə vaxtı əri ilə qarının ağzında pıçapıç pıçıl-daşmağını bir neçə dəfə gözüylə gördüyünü arvadlardan gizlətmədi. Müşafərim arvadların bircə o fikr ilə qətiyyənlə razılaşmadı ki, guya Molla Məcnun, yaşı çox olduğuna görə, uşaq əkə bilməz: “Əkər! Elə əkər!..—Bunu Müşafərim arvad, nədənsə, dili-dodağı təntiyə-təntiyə dedi.—Girinə keçsə, on beş yaşlı bir qızı da bir gecəyə boğaz eləyər... Onun saqqalını mürdəşir yusun...”

Hələ arvadlar o söhbətin tam axırına çıxmamış küçənin o başında Məşuqə—atası Cinni Cəbrayıldan qalma—köhnə patefona neynədisə, patefondan çaqqal ulaşmasına bənzər bir əttökən, tükürpədən səs qalxdı. Arvadlar o səsə bir o qədər də əhəmiyyət vermədilər: Məşuqənin belə hoqqalarını Buzbulaq çox görmüşdü. Ancaq o çaqqal ulaşmasının dalınca Buzbulaq məktəbinin dil-ədəbiyyat müəllimi Lətif müəllimin kəndin lap təpəsindəki evinin eyvanından birdən-birə maqnitafon musiqisi ucalanda arvadlar əməllicə təəccübləndilər. Çünki Lətif müəllimin ikinci arvadı—bakılı qızı İradə hələ qışın

ortalarında Buzbulaqdan həmişəlik yığışb gedəndən sonra kəndin başının üstündə gecəli-gündüzlü toy havası çalan maqnitafonu Lətif müəllim bu çağacan hələ bir dəfə də oxutmamışdı. Vur-tut üçcə ilin içində ikinci arvadı da fələyin badına verdiyinə görə qış uzununu bürüşmüş heyva kimi pəs dolanan Lətif müəllimin ancaq yazqabağı bir balaca qırışığı açılmışdı. O da nəyə görə olsa yaxşıdır? İradənin Bakıdan göndərdiyi məktuba görə! O məktubda İradə Lətif müəllimin haqqında xoruz səsi eşitməmiş gözəl-gözəl sözlər yazmışdı: Ali məxluq, nəcib insan, nurlu sima—nə bilim daha nə! Hətta İradə, keçmiş qaynanası—davakarlığına, ətacılığına görə kənddə itağız ləqəbi qazanmış Gülputadan da öz məktubunda gen-bol razılıq eləmişdi. Lətif müəllimin neçə vaxtdan bəri həmişə cibində gəzdirdiyi və hər yerdə hamıya oxuduğu o məktubun lap axırında ümumən buzbulaqlıların barəsində yazılan sözləri isə bu saat kənddə əzbərdən bilməyən az adam tapılırdı, çünki özləri barədə buzbulaqlılar heç vaxt heç kəsdən belə söz eşitməmişdilər: “Qoy o uca dağlar da bilsin ki, Buzbulağın şair qəlbli nəcib insanlarını mən heç vaxt unuda bilməyəcəm!”

IV

O cevizi kəsdiyinə görə hələ ki, Nəsir müəllimə güldən ağır söz deyən olmamışdı, amma sən bu mütrüf dünyanın işinə bax: o cevizin kölgəsi o küçənin üstündən həmişəlik yoxa çıxandan sonra Buzbulaqda dalbadal bütün sirlərin üstü açılırdı.

Hələ yazın ortalarında kənddə belə bir söhbət gəzməyə başladı ki, İradənin guya Bakıdan göndərdiyi o məktubu Lətif şəxsən özü yazıb. Məlum oldu ki, o maqnitafonun səsinin qaldırıb, kəndin başının üstündə gecə-gündüz toy havası çaldıranda Lətif müəllim öz şəhərli arvadıyla heç bir kef-zad da eləmirmiş, əksinə—o qərib, o yetim, o məzlum şəhərli qızını ayağının altına salıb heyvan kimi döyürmüş və o maqnitafonun səsinə də elə ona görə o cür yuxarı qaldırılmış ki, o yazıq İradənin ah-naləsini kənddə eşidən olmasın... Lətif müəllimin Ceyranın qızı Bətuləyə bir könlüdən min könlü aşiq olduğunu və məktub əhvalatını da elə o Bətulənin başını piyləmək üçün uydurduğunu kənddə danışmayan adam qalmadı, halbuki Lətif müəllimə ərə getməyə Ceyranın qızı Bətulənin başının qırmızı yaylığı da razıydı: nə olsun ki, Lətif müəllim üç ildə iki arvad alıb boşamışdı və nə olsun ki, Lətif müəllimin anasına itağız Gülputa deyirdilər—onun, yəni Lətif müəllimin elə bir cə kəndin toylarında əzbərdən dediyi ibratamız şerlər Buzbulağın bütün subay oğlanlarının bəlkə hamısına dəyərdi.

Bəli, dünyanın işi xalis möcüzəymiş.

Gecələr arvadların mırt vurmağa yığışdığı o yerin üstü açılandan sonra elə gün olmurdu ki, kənddə hər hansı bir adamın da hər hansı bir sirlərinin üstü açılmasın: toy günü—toy eləyənin, yas günü yas eləyənin... Açılan sirlərin çoxusu “ər-arvad,” “qadın-kışi” məsələlərinə aid olurdu, çünki Buzbulağın köhnə sirlərini bir-bir faş eləyənlər—kölgəsi qeybə çəkilməmiş o cevizin dibinə hər gecə mırt vurmağa yığışan—həmin arvadlar idi. Ancaq bu işə “kənardan” əl uzadanların sayı da, deyəsən, gün-gündən çoxalırdı. Məsələn,

Buzbulağın az qala yarım qəbiristanlıq ölüsünün üstündə qırx ildən bəri Quran oxuyan Molla Məcnunun o Quranı yalannan oxumağının sirrini hər halda arvadlar açmamışdı. Bununla belə, bütün kənddə söz gəzirdi ki, Molla Məcnun o Quranın heç bir cə hərfini də tanımır, heç onun qırx ildən bəri qoltuğunda gəzdirdiyi o “Quranın” özü də əslində Quran-zad deyil, Abbasqulu Ağa Bakıxanovun əski əlifba ilə çap olunmuş “Gülüstani-İrəm” adlı kitabıdır. Hətta belə bir söhbət də gəzirdi ki, o kitabın dinə-zada heç yerli dibli dəxli-zadı yoxdur, üstəlik o kitabı yazanın özü də dinsizin böyüyüdür və o, “Dinsizin böyüyü” rus çarının ordusunda neçə il Palkovnik olub... Bir sözlə, yazın əvvəllərində Nuriyənin “Pezelvativ”indən başlayan o söhbət—hələ yaz qurtarmamış artıq Abbasqulu ağa Bakıxanovun həyat və yaradıcılığını da hərtərəfli əhatə eləyə bilmişdi.

V

Bütün bu həngamədən tək cə “baiskarın” xəbəri yox idi. Bir vaxt ceviz ağacında xəyal elədiyi o cənnəti Nəsir müəllim hələ yazın ortalarında öz həyatında qismən yaratmışdı. Onun o həyətdə basdırdığı şaftalı, ərik, alma, armud tinglərinin hamısı tutmuşdu, həyatın yoncası adam boyu qalxmışdı, məslərdə, yoncanın yan-yörəsində əkilmiş noxudun sapsarı, lobyanın ağappaq çiçəyi o yaşıl yoncanın fonunda adama uzaqdan-uzağa gəl-gəl deyirdi.

Şükür kişinin həyatını (dədəmin cevizin kəsən qoy onun çörəyin də versin deyən—bir sürü külfət sahibi Raziyənin o həndəvərə yaxın düşməyəcəyini tam yəqin eləyəndən sonra) əsasən Süsənbər əkib-becərmişdi. Təsərrüfatçılıqda, işi səliqə-sahmanla görməkdə Süsənbərin özünün də nadir səriştəsi olduğuna baxmayaraq, elə Şükür kişinin həyatında da Nəsir müəllim az zəhmət çəkməmişdi: torpağın bel ağzı batmayan ən bərk yerlərini o belləmişdi, arxları o daşayıb vermişdi. Nəsir müəllimin o həyətdə hələ bu il əkdəyi çiyələkdən gündə bir nimçə yeməyin hesabına indi Şükür kişinin yanaqları da qırmızılıqda xalis çiyələyə dönmüşdü.

İşin həddən çox olmağından, bütün günü belibükülü alaqla eləməkdən, tərlilə-tərlilə su içməkdən, ya nədənsə yayın isti gecələrinin birində elə yatdığı yerdə cə Süsənbər birdən-birə sapsarı saraldı. Bu cür xəstələyin adı söz yox idi ki, yalnız “sarılıq” ola bilərdi. Elə Nəsir müəllim də yüz faiz arxayın idi ki, arvadı sarılıq azarına tutulub. Amma Süsənbərin azarı sən demə sarılıq azarı deyilmiş. Gecə birdən-birə sarılanda demə onun öd kisəsi yatdığı yerdə cə partlayıbmiş. O partlamış öd kisəsilə Süsənbər düz on gün yorğan-döşəkdə əzab çəkdi. On birinci gün səbh-tezdən Süsənbərin gözləri həmişəlik yumuldu. Və bu xəbəri eşidənlər bir ağızdan Süsənbəri o cevizin ahı tutdu,—dedilər.

Meyiti—günortaya yaxın—Molla Məcnunun “təzə arvadı” Məşuqənin—iri qazandan çömçə-çömçə tökdüyü qaynar su ilə—köhnə, qanuni arvadı Müşafərim yudu. Axşam tərəfi Süsənbəri qəbrə qoydular... Və o qəbiristanlıqdan evə qayıdanda, elə həyatə girər-girməz, nəhayət, Nəsir müəllimə də məlum oldu ki, (Süsənbərin ölməyi öz yerində) elə dünyanın

özündə deyəsən nəşə dəyişib. Özü də pis dəyişib. Elə dəyişib ki, day onu əvvəlki halına salmaq heç cür mümkün olan şey deyil.

Qəbiristanlığa—Süsənbəri dəfn eləməyə gedən üç cüt, bir tək adamın da hamısı bir göz qırpımında yoxa çıxmışdı. Həyətdə—o Məşuqədən və Müşafərimdən savayı—insan naminə gözə dəyən bir də Şükür kişi idi. Məşuqə samovarın yanında idi. Müşafərim xörək qazanının altındakı odu eşirdi; mərasimə yığışası adamlar üçün qurulmuş ikitərəfli uzunsov oturacağın yanında Şükür kişi yerdə, döşəkçə üstündə əyləşib, yəqin ki, yeməyi çox yeyib köpdüyündən, möhkəm fısıldaya-fısıldaya çay içirdi. Bir də Molla Məcnun—ayağının biri eşikdə, biri içəridə – darvaza ağzında gözləri döyükdə-döyükdə qalmışdı.

Buzbulaq Nəsir müəllimin ehsanını Baykot eləmişdi—buna heç bir şəkk-şübhə ola bilməzdi. Ancaq bu amansız, bu allahsız qisas görəsən doğrudanmı Nəsir müəllimin o cevizi kəsməyinin indiyəcən gizli qalan qisasıydı?.. Nəsir müəllim buna həm inanırdı, həm də inanmırdı, həm də bir qəribə vahimə içində gözlərini ora-bura gəzdirib, elə bil başının üstündə o cevizin kölgəsini axtarırdı. O kölgə oralarda, əlbəttə, yox idi. Amma ömründə heç bir cin-şayətin əməlinə, özgə planetlərdən gələnlərə, o dünyadan təşrif gətirənlərə heç vaxt inanmayan Nəsir müəllim kimi ciddi bir adama da o anda, nədənsə, elə gəlirdi ki, o kölgə var, o kölgə bu dünyadan heç yerə getməyib. O kölgəni gözü ilə görməsə də, onun ağırlığını Nəsir müəllim ürəyində açıq-aşkar hiss eləyirdi. Və o kölgə doğrudan da ağır idi, çox ağır idi. Hər halda Nəsir müəllimdən ötrü o axşam bu dünyada o kölgədən ağır heç nə yox idi.

O gecəni Nəsir müəllim elə bil doğrudan da bir ağır kölgənin altında yatdı. Səhər duranda heç həyəət çıxmağı da gəlmirdi, çünki içi ət xörəyi ilə dolu ehsan qazanı elə oradaca – ocağın üstündə qalmışdı; nə samovara əl vuran olmuşdu, nə qənddanları, nəməkdanları stolların üstündən yığışdıran olmuşdu.

Mərhumun üçünə Nəsir müəllim xörək bişirtirmədi. Özü samovarı salıb oturdu. Ancaq Nəsir müəllimin evinə o axşam da heç kəs ayaq basmadı.

Bir neçə gündən sonra (cümə axşamı) Süsənbərin yasına Çığnagüldən – avtobus, yük, minik maşınlarında – xeyli adam tökülüşüb gəldi. O adamların uzaq, uca, tanış dağlardan gətirdiyi ab-hava Nəsir müəllimin əhvalını əvvəl-əvvəl az-maz dəyişsə də, Buzbulaq camaatının o qəfil qisasının ceviz kölgəsinə bənzəyən acı ağırlığı sonra onun ürəyinin başında elə qaldığı kimi qaldı. Çığnagüllülərin qabağında Buzbulağın abırın örtmək üçün – “patriotluq” xatirinə yasa gələn beş-üç buzbulaqlının da duruşundan-oturuşundan o axşam Nəsir müəllimin heç xoşu gəlmədi, çünki onların hamısının sir-sifətindən elə bil zəhər yağdırdı və o zəhərin nəyin zəhəri olduğunu anlamaqda Nəsir müəllim hələ də yaman çətinlik çəkirdi: yəni bu boyda kin-küdrət görəsən doğrudanmı yalnız o cevizin kəsilməyinə görəydi!..

Bundan bir az sonra – hələ yay qurtarar-qurtarmaz buzbulaqlılar, arvadlı-kişili, orda-burda dəstələşib, hər payız Buzbulağa gələn boz dolaşanların qızğın söhbətini başladılar və bütün kənd yekdilliklə bu qərara gəldi ki, daha o quşlar heç vaxt oralara gəlməyəcək, çünki hər payız Buzbulağa gələn və gündüzlər kəndin başının üstündə qatar-qatar uçuşan o quşların hamısı gecələr Şükür kişinin cevizinin başında yatırdı və indi o ceviz yox idi.

Hətta atasının ev-eşiyindən çoxdan ayaq kəsmiş Raziyə də – o dolaşa söhbəti ortaya çıxanda - üç-dörd dəfə o həndəvərdə göründü. Küçədə – bir vaxt ceviz ağacının budaqlarının sallandığı yerdə – əllərini göyə açıb, guya Allahın dərğahına o cevizin yoxluğunun qəmli hekayətini danışdı. Ucadan ağı deyib, sanki ceviz ağacına yas saxlayırdı. O ağacı kəsənin bütün əhli-əcdadına qarğış töküdü, lənət yağdırırdı... Bütün bu həngəmədən bircə Şükür kişinin xəbəri yox idi. Süsənbər rəhmətə gedəndən sonra Şükür kişi bu dünyanın kələfinin ucunu deyəsən tamam itirmişdi. Gün doğandan gün batanacan ora-bura boylanıb, kim idisə, nə idisə – elə bir hey hər yerdə axtarırdı. Gah həyətdə xəyal kimi kərdi-külənin başına dolanırdı, gah çıxıb küçə qarısının qabağından məzlum-məzlum yola tamaşa eləyirdi; eyvanın bir küncündə atılıb qalmış hisli mis qazanın özündən də Şükür kişi (bəlkə gündə bir yüz dəfə o qazana yaxınlaşib!) elə bil kimisə soruşmaq istəyirdi, xəbər almaq istəyirdi... Şükür kişinin axtardığı, söz yox ki, Süsənbər idi, ancaq qocanın yaddaşı o qədər zaylamışdı ki, o Süsənbəri haçan, harda, hətta yuxuda, ya gerçəklikdə gördüyünü də Şükür kişi büsbütün unutmuşdu...

Elə sözün hərfi mənasında da göydən düşən bu dolaşa söhbəti buzbulaqlıların Süsənbərin yasında çıxartdığı o hoqqadan hələ özünə gəlməmiş Nəsir müəllimə, nədənsə, hər şeydən çox yer elədi. Bu söhbəti eşitdiyi gündən, vur-tut bir günün içində, necə oldusa, Nəsir müəllimin ağzının suyu tamam çəkilib getdi, iştahası büsbütün yoxa çıxdı, boğazı quruduğundan, gecələr yatdığı yerdə boğulmağa, tənənfəs olmağa başladı. Beləcə, bircə həftənin içində Nəsir müəllim arıqlayıb çöpə döndü. Və hələ payızın birinci yağışı yağmamış bir dəfə – axşam-tərəfi – elə oturduğu yerdəcə birdən-birə başa düşdü ki, daha Buzbulaqda qala bilməyəcək. Elə o axşam köçüb Çığnagülə getməyi qərara almış Nəsir müəllim evin ən vacib əşyalarından bir neçə bağlama düzəldib hazırladı, yığdı ki, ordan da yavaş-yavaş daşıyıb maşın yoluna çıxartsın.

VI

Ceyranın qızı Bətulənin eşqi ilə son zamanlar kənd içində daha çox avaralanan Lətif müəllim o gün axşam-tərəfi yenə o həndəvərə canan pişvazına çıxanda, Nəsir müəllim yolun ağzında yığıdığı şeyləri artıq ordan o tərəfə daşımağa başlamışdı. On-on beş iri bağlamaydı. Kiminsə rəhmə gəlib köməklik eləyəcəyindən çoxdan əlini üzmüş Nəsir müəllim əvvəl o bağlamaların birini aparıb müəyyən məsafədə qoyurdu, sonra qayıdıb o biri bağlamayı götürürdü, bu minvalla Nəsir müəllim o şeyləri yol boyu düzə-düzə gedirdi. Əlacsızlıqdan yazıq Nəsir müəllim yolun da yaxınını qoyub, uzağını seçmişdi, çünki maşın yoluna kəsəsinə gedib çıxmaqdan ötrü mütləq çayxananın qabağından

keçmək lazım idi və o çayxananın qabağındakı adamların üzünü görməmək üçün Nəsir müəllim bilə-bilə o uzaq yolu götürmüşdü.

—Nədi, köçməkdədi, qolleqa?..—Lətif müəllim qız kimi nazlana-nazlana şortu, şit səsle dilləndi.—Qorxma, tələsmə, qolleqa, rahat daşı—mən burda şeylərin yanında durmuşam.—Və Lətif müəllim eşqdən işim-işim işaran, qara muncuğa bənzər, xırdaca gözlərini Bətuləgilin küçənin o başındakı darvaza qapısına zillədi, üstəlik siqaretini də damağına qoyub, Nəsir müəllimin şeylərinin keşiyində dağ kimi dayandığını canı-dildən nümayiş etdirdi.

Çayxananın qabağında isə o dolaşaların söhbəti yenə bərk qızıxmışdı. Axşamın sərin xoş havasında eşikdə ağac dibində oturub kamali-səliqə ilə çay içən yaşlı kişilər də, o kişilərdən azca aralıda nərtdaxtanın başına toplaşan cavan oğlanlar da o dolaşaların bir də Buzbulağa qayıtmayacağından yaman narahət idilər. Çayçının özü - yəni Genral Cəfər – Pəsmis Qulu və poçt müdiri Allahqulu ilə qulağının dibinəcən payız çuğunduru kimi qıpqırmızı qızarmışdı. Pəsmis Qulunun bayaqdan sübut elədiyi buydu ki, o cevizi kəsməklə Nəsir müəllim payız Buzbulağa gələn quşların təkcə gecəlik yerindən məhrum eləməyib, həm də onları “alçaqcasına,” “vicdansızcasına” yurdsuz, vətənsiz qoyub.

—Bəli! Bəli!—Pəsmis Qulu şəhadət barmağını, tapança kimi əvvəl Genral Cəfərin alınına, sonra poçt müdiri Allahqulunun gicgahına tuşladı.—Necə ki, təcavüzkar İsrail dövləti o yazıq Fələstin ərəblərini həmişəlik vətənsiz qoymaq istəyir!—Və elə bunuca deyib, öz fikrini yeni siyasi dəlillərlə əsaslandırmağa hazırlaşır ki, necə oldusa, Pəsmis Qulunun gözü birdən göyə sataşdı; gördü ki, göydə bir dünya dolaşa var və o dolaşalar, eynən o biri illərdə olduğu kimi, yenə qatar-qatar düzülüşüb, göy üzündə ləzzətlə uçurlar. Pəsmis Qulu kepkasının uzun dimdiyini tez aşağı dartıb, gözünün lap üstünə basdı – guya onun o kepkanın dimdiyini gözünün üstünə basmağıyla o birilər o bir dünya quşu göyün üzündə görməyəcəkdilər.

Ancaq o quşları deyəsən o birilər də görmüşdü: ağac dibində oturub kamali-səliqə ilə çay içən yaşlı kişilər də, onlardan azca aralıda nərtdaxtanın başına yığışan cavan oğlanlar da...

O dolaşaları bircə Lətif müəllim görməmişdi, çünki çoxdan bəri gözlərini Bətuləgilin darvaza qapısına zilləyib, Nəsir müəllimin şeylərinin yanında duran Lətif müəllimin hələ bir dəfə də göyə baxmağa vaxtı olmamışdı.

Və Lətif müəllim gözünü bircə saniyəliyə o qapıdan çəkən kimi bir də baxıb gördü ki, yanındakı şeylər azalmaqdansa artıb, çoxalıb. Gördü ki, Nəsir müəllim bayaq o tərəfə daşdığı bağlamaları indi bir-bir qaytarıb təzədən bu tərəfə gətirir.

—Nooldu, qolleqa?—dedi.—Deyəsən, fikrin dəyişdi axı. Düz eləyirsən, vətən yaxşıdır... Sən bu millətin dediyinə çox da fikir vermə, qolleqa: nə bilim, dolaşa belə gəlmişdi, sağsağan elə getdi...

Öz h mkarının dilindən bu sözləri eşidəndə Nəsir müəllim xeyli rahatlandı, y ng ll şdi. İ ə bax: Çoxdan  z  gəlməyən Nəsir müəllimin o sözlərdən sonra, deyəsən, hətta bir müxtəsər dodađı da qaçdı. Və yolun ađzına yıđdıđı o bađlamaları Nəsir müəllim sevin -sevin   z qapısına tərəf daşımaya başladı.

VII

Amma Allahın  z  şahiddir ki, o dolaşaların qayıtmađından Nəsir müəllimin xəbəri yox idi...

Oktyabr-noyabr, 1991.

Veb direktor: Betti Bleyer

Mətni yıđdı: Səkinə İsgəndərova

Veb  c n hazırladı: Aydan Nəcəfova

AZERİ.org qoyuldu: noyabr 2004